
ПОТЕРА 1915.

Један немачки ратни албум из Србије

DIE JAGD 1915

Ein deutsches Kriegsalbum aus Serbien

Приредили:

Самојко Цвијановић, Данило Шаренац

Београд 2023.

Издавач
ДРУШТВО ЗА УРБАНУ ИСТОРИЈУ

Главни и одговорни уредник
Др Раде Ристановић

Рецензенти
Проф. др Милан Ристовић
Др Дмитар Тасић

Превод на немачки
Ана Ракићевић

Графичка обрада фотографија
Синиша Јовановић

Лектура и коректура
Вељко Стамболија

Припрема за штампу и дизајн корица
Небојша Стамболија

Штампање ове књиге суфинансирало је
Министарство културе и информисања Републике Србије

ISBN 978-86-82354-03-1

САДРЖАЈ

Потера 1915. Један немачки ратни албум из Србије	7
Увод	7
Немци у Србији 1915. године	8
Ко је напао Србију?	11
Фотографија и рат	14
Die Jagd 1915. Ein deutsches Kriegsalbum aus Serbien	17
Einleitung	17
Deutsche in Serbien 1915	18
Wer hat Serbien angegriffen?	21
Fotografie und Krieg	24
Албум „ПОТЕРА 1915“ – Album “DIE JAGD” 1915	29
Биографије приређивача	229

Потера 1915. Један немачки ратни албум из Србије

Захваљујемо се професору др Милану Ристовићу, др Милану Терзићу, др Дмитру Тасићу, др Радету Ристановићу, др Сабини Ферхадбеговић, Тамари Ступар као и немачком колеги др Имануелу Фогту.

Увод

Српско-немачки односи током Првог светског рата још увек представљају интригантну и недовољно познату тему. Иако је немачко наступање против Србије 1915. године трајало релативно кратко, ова искуства су оставила дубоки траг и покренула многа питања и на српској и на немачкој страни. Томе је допринела и немачка окупација Србије 1915–1918. као и борбе за ослобођење 1918. године. У Немачкој се јако мало зна о операцијама у Србији 1915. године. Рат против Србије доживљаван је као неки успутни поход, пре повратка на Западни фронт. Тако се губила из вида непрестана борба коју су немачке трупе морале да воде на сваком кораку у Србији, у позну јесен, на изузетно тешком терену. С друге стране, интересовање у Србији било је знатно веће. Постојала је велика жеља већ током рата, а посебно после 1918. године, да се сазна како су Немцима изгледали догађаји из драматичне 1915. године. Српска штампа је упорно покушавала да објави преводе успомена или дневника немачких виших официра који су ратовали у Србији.

Српски извори су препуни успутних коментара, кратких информација о немачкој војсци и Немцима. Ово се посебно односи на период окупације. Савременици су јасно разликовали немачку окупацију 1915–1918, од тешких искустава која су у исто време имали са аустроугарском или бугарском војском. Било је до сада више мањих покушаја да се овај однос објасни, али остаје још простора који треба истражити. Овде није

у питању само сусрет два народа који нису делили заједничке границе нити су имали посебно развијене контакте пре рата. У сусрету српске и немачке војске 1915. године огледао се и глобални карактер рата 1914–1918. Између себе су се бориле и војске које нису гајиле антагонизам пре 1914. године. Напротив.

Стогодишњица Првог светског рата показала је да непознатих историјских извора има до готово фантастичних размера. Ту свакако спада и фотографија. Албум који је пред публиком има занимљиву историју. После рата, албум је доспео у антикварницу у Нирнбергу. Тамо га је пре више од 80 година купио извесни господин Паравац, који је албум поклонио свом рођаку у селу Костајници код Добоја, у Босни и Херцеговини. Отада се албум чува у Добоју као породична драгоценост. Много времена касније, 2016. године, наставник историје у Медицинској школи у Добоју, Самојко Цвијановић, одлучио је да освежи рад историјске секције. Прикључио се пројекту „Еuropeana 1914-1918“ и посебној акцији Националне универзитетске библиотеке Босне и Херцеговине под називом „Дани прикупљања успомена на Први светски рат“. Ученици његове секције су добили задатак да у својим породицама или околини пронађу предмете везане за рат 1914–1918. Истраживачки рад и модели интерактивног рада требало је да помогну ученицима да развију истраживачке и аналитичке вештине. Посебан циљ био је и да се подстакну на историјску емпатију и мултиперспективност. Поред тога, циљ је био да се интерактивним приступом помогне ученицима да се осамостаљују у стицању знања и умећа. Суштински, требало је да схвате како у пракси функционише методологија рада изван учионице. У исто време, прикупљени материјал помогао би им и да стекну слику о историји локалне заједнице тога периода.

Резултати су превазишли сва очекивања. Живот у Првом светском рату се приказао у свој својој сложености. Ученици су донели нажит, посуђе, оружје, оруђе, лични војнички прибор, лична документа, чак и посебне војничке молитвенике. Ученица Тамара Ступар донела је албум са 186 фотографија. На снимцима су били војници, али у необичним униформама. Касније је утврђено да су у питању припадници елитног немачког Алпског корпуса. Снимци су из 1915. године. Како је приметио немачки колега Имануел Фогт, фотографије је највероватније начинио официр из телефонског одељења овог корпуса. Предмети које су сакупила деца из Добоја нису искоришћени као пука илустрација догађаја из прошлости већ за постављање озбиљних питања. Приређивачи овог албума се надају да ће чином објављивања ове фотографије бити од користи и другим наставницима као допунско наставно средство. Са друге стране, појава овог албума је од интереса и за ширу публику коју занима Први светски рат, посебно за оне који држе до фотографије као посебне врсте историјских извора.

Немци у Србији 1915. године

Командант Одбране Београда примио је 1. октобра 1915. године извештај у коме је, између осталог, писало да је група официра посматрала српске положаје са супротне обале Саве. „На њима је било одело зелене боје, капе ниске, чизме полу сувраћене, изгледа да су немачки официри“.¹ То је био само један од многих знакова да су неке нове трупе стигле на границе Србије. Гласине о доласку Немаца шириле су се међу српским војницима већ неко време. Страховало се да ће заједно са њима стићи и бојни отрови. То се у Србији ипак није догодило. Међутим,

напад који је уследио 5. и 6. октобра 1915. године остао је упамћен пре свега по разорној употреби немачке артиљерије великог калибра. Била је то потпуна новина на Балканском фронту. Нарочито су пострадали српски градови уз Дунав, Београд и Смедерево.²

Циљ Макензенове групе армија био је да отвори железнички правац Београд-Ниш-Софија као и да отклони сметње слободној комуникацији Дунавом ка Отоманској империји. Да би се ово постигло требало је потући и одбацити српску војску далеко од пруга и Дунава.³ Веровало се да се овај циљ може остварити пре почетка зиме. Наступање са севера пружало је могућности да се одмах користи српска железничка мрежа што би олакшало снабдевање трупа.⁴ Фон Макензен је на располагању имао нешто мање од пола милиона аустроугарских, бугарских и немачких војника. Међу њима је било око 100.000 Немаца. Са друге стране Србија је могла да супротстави око 350.000 војника, који су познавали терен и, према немачком признању, „имали 4 године тешке ратне школе“.⁵ Фелдмаршала фон Макензена и његов штаб пратила је и извесна легенда. Они су свега пар месеци раније страховито потукли руску војску код Горлица у Пољској, у пролеће и лето 1915. године. Макензенов првобитни план на Балкану био је веома амбициозан. Поред удара са севера, ка Моравско-вардарској долини, у исто време желео је и упад из Босне и Бугарске. Али за продор са запада ипак није било довољно снаге, па је Србија нападнута са севера и истока.⁶

Немачка и аустроугарска војска успешно су извеле изузетно тешку акцију преласка преко Саве и Дунава у јесен, и то упркос чињеници да је српска војска држала вишу обалу реке и да су положаји били

¹ ВА, П. 3, К. 54, Ф. 7, 5/31. Извештаји комаданта Одбране Београда Врховној команди, 1. 10. 1915.

² Милан Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе: 1915*, Војно дело: Београд, 1954, 115.

³ Милан Зеленика, 113.

⁴ Ibid, 110.

⁵ Ibid, 108, 122.

⁶ Ibid, 109.

солидно утврђени и брањени. Међутим, убрзо по заузимању српске обале Саве и Дунава уследио је застој. Српски отпор био је и даље снажан. Фронт је био дугачак око 60 км, али је немачка војска после три недеље напредовала свега 30 км у дубину.⁷ Српска команда до тада је увидела је да немачка пешадија садржи јединице које нису посебно квалитетне. Ту је било младих регрута, али и времешних резервиста.⁸ Прави проблем за српску војску представљала је противничка тешка артиљерија која је просто крчила пут напред. Посебно су се истицале жестоке борбе у околини Пожаревца. Са друге стране снажна кошава је читаве две недеље спречавала немачке јединице да подигну понтонске мостове преко широког Дунава. Кошава је достигала орканску снагу, па ни пароброди нису могли преко реке.⁹ Војсци која је већ ушла у Србију почело је да понестаје хране и муниције.¹⁰ Највећи део опреме још увек је био северно од Саве и Дунава. У том тренутку донета је одлука да се у Србију пошаљу појачања. Алпски корпус који је тада био на путу за Темишвар преусмерен је ка Србији као испомоћ немачкој XI армији.¹¹ Тако је број немачких дивизија у Србији крајем октобра 1915. године порастао на 11.¹²

У питању је врло специфична јединица коју је чинило 26.000 војника.¹³ За разлику од других немачких снага, ово је била специјализована трупа за планинско ратовање. Јединица је формирана усред рата, маја 1915. године. Основна идеја иза њеног оснивања била је да се пошаље испомоћ Аустроугарској, услед све извеснијег рата са Италијом. Немачка

је и сама осетила потребу за овим снагама. Наиме, ова држава је дуго игнорисала планинске трупе. Ови недостаци су се показали посебно на почетку рата, у борби са француским планинским трупама, у планинским пограничним крајевима. Иницијативу за формирање немачких планинских трупа дали су војници из Баварске, чланови предратних скијашких удружења. Алпски корпус су тако чиниле пре свега баварске јединице брдске пешадије, са нешто пруских батаљона. То је била лака брзо покретна пешадија, способна да самостално делује. Све у вези са овим јединицом било је специфично. Њено име доводи у забуну и упућује на много већу бројност. То никада није био прави корпус, али ни права дивизија. Снага се кретала око 25.000 људи, подељених у две пешадијске бригаде, које су се даље делиле на батаљоне. Трупе су се показале веома добро у Доломитима, а у неке од подухвата спадала су веома запажена алпинистичка достигнућа. Ту спада и заузимање положаја на врховима од преко 3000 м, јула 1915. године. Ипак, овај корпус није водио веће борбе на Италијанском фронту. У Србији је дошло до првог значајнијег ватреног крштења ове јединице. Алпски корпус се одликовао и сасвим специфичном униформом. Део јединица Корпуса, брдска пешадија, носила је своје традиционалне *чако* капе (*tschako*, *shako*). Војници су носили скијашке панталоне, дубоке чизме и камашне. У наоружању се чешће налазио карабин као практичније оружје од стандардне војне пушке. Вунена јакна је ношена преко блузе, док су ове јединице међу првима користиле и камуфлажу.¹⁴ На капама војници су носили метални беџ са сликом планинског цвета (*Edelweiss*) који је од 1915. године постао заштитни знак Алпског корпуса.¹⁵ Овај додатак ношен је са леве стране капе. У питању је била борбена значка, а не ознака за читаву јединицу. Дакле, само они војници који су се борили лета 1915. године у Доломитима, имали су право да носе

⁷ Занимљиво је да је српска Врховна команда погрешно процењивала снагу Корпуса на свега 13.000 људи. Живко Г. Павловић, *Рат Србије са Аустро-Угарском и Бугарском 1915. године*, Медијски центар Одбрана: Београд 2017, 153, 157; Милан Зеленика, 233.

⁸ Живко Г. Павловић, 97.

⁹ *Ibid*, 177.

¹⁰ *Ibid*, 152.

¹¹ *Ibid*, 157.

¹² *Ibid*.

¹³ *Ibid*, 54,

¹⁴ Stephen Bull, *World War One German Army*, Brassey's UK. Ltd: London 2000, 93.

¹⁵ *Ibid*, 97.

овај украс. Ипак, како је време одмицало овај пропис је занемарен, па су све јединице планинских трупа почеле да носе овај амблем.¹⁶

У време доласка Корпуса у Србију средином октобра 1915. године, немачке снаге су коначно успеле да поставе два понтонска моста преко Дунава (22. и 23. октобра). Међутим, услед великог водостаја и плављења околног земљишта мостови су морали значајно да се продуже насипањем вештачке подлоге. Алпски корпус је стигао до српске границе, до насеља Бела Црква, 28. октобра. Затим је преко понтонских мостова ступио у Србију. Јединице Корпуса коришћене су у деловима, на различитим деловима фронта. Један део трупа, под командом генерала фон Белова упућен је у Оршаву како би учествовао у заузимању кључних тачака дуж Дунава.¹⁷ Када је овај крај очишћен од српске војске, највећи део Корпуса се померио ка Западној Морави.

Са појачањима и стабилним снабдевањем, Макензен је поново покренуо своју војску напред. Директивом од 22. октобра 1915. године он наређује да се српска војска „сабије у средину земље и одлучно потуче“.¹⁸ Веровало се да ће поход бити брз и да неће бити потребе ићи јужније од Крагујевца или Ниша.¹⁹ Српску војску је требало потући на посебно понижавајући начин, приморати је на битку са надмоћним противником, и окружити је у стилу „Седана“ из 1870.²⁰ Годину дана раније, Оскар Поћорек је сањао да српску војску потуче у „Наполеоновом стилу“, такође окруживши је и приморавши је на битку.²¹ Макензен је свој

обухват покушавао два пута. Опкољавање је покушано код Крагујевца, а затим на ушћу две Мораве. Међутим, сваки пут српска војска је успела да се повуче и избегне одлучујући сукоб.

Алпски корпус је учествовао у нападима у правцу Крушевца, а ова јединица је имала истакнуту улогу у оба поменута покушаја да се српска војска опколи пресецањем одступнице.²² Највећи део корпуса и даље је током новембра био придодат Групи Белов.²³ Корпус је напредовао даље долином Ибра, крећући се висовима изнад реке. До 20. новембра Корпус је стигао до Рашке и Новог Пазара.²⁴ Овој јединици је затим додељена улога у позадини са намером да се њена снага искористи као резерва у случају да се наиђе на јачи српски отпор.²⁵ До 20. новембра српска војска је била сабијена у самом углу своје територије. Макензенов првобитни план био је делом остварен. Веза са Бугарском и Оттоманском империјом сада је била отворена, али српска војска је била пре протерана из земље него уништена. На тај начин остала је могућност да се она опет појави на Балкану као фактор који ремети планове Централних сила. Управо то се и догодило у пролеће 1916. године.

Са друге стране, немачке трупе су пожуриле ка Западном фронту. Алпски корпус представљао је једну од ретких немачких јединица која је дуже времена остала на Балкану. Гонећи српску војску, Алпски корпус је прешао за 39 дана око 700 км. После пада Београда, није било веће битке са српском војском, то је пре био низ непрестаних мањих окршаја у јако тешким условима.²⁶ На пример, Трећи пук брдске пешадије претрпео је губитке од 1.200 људи и 400 коња током свог боравка у Србији.²⁷ Услови у Србији подразумевали су да се модерна превозна средства замене коли-

¹⁶ Immanuel Voigt, "Mountain Warfare: The Alpenkorps". *The Iron Cross*, 5, 2020, 23-33; Видети више у: Immanuel Voigt, *Zeugnisse von der Dolomitenfront 1915. Das Alpenkorps in Bildern, Berichten und Biografien*, Bozen: Athesia 2017.

¹⁷ Живко Г. Павловић, 313.

¹⁸ Ibid, 302.

¹⁹ Милан Зеленика, 114.

²⁰ Ibid, 111.

²¹ Саво Скоко, „Руковођење борбеним дејствима српске војске у Колубарској бици“, *Ратни напори Србије 1914. године*, Историјски институт: Београд 1985, 14.

²² Живко Г. Павловић, 323.

²³ Ibid, 323.

²⁴ Ibid, 661.

²⁵ Ibid, 663.

²⁶ Immanuel Voigt, "Mountain Warfare: The Alpenkorps". *The Iron Cross*, 5, 2020, 23-33.

²⁷ Ibid.

ма са коњском вучом. Војници су такође били принуђени да импровизују са својим униформама. Време од фебруара до марта 1916. године Корпус је провео у Македонији. Циљ је био да се прати искрцавање и гомилање снага Антанте код Солуна. Са штабом у Штипу ова јединица имала је прилике да на миру упозна и овај део Балканског полуострва. Када је Корпус повучен са Балкана и стигао у околину Ремса 1916. године имао је „Балкански карактер“. Била је то шарена поворка, са воловима, биволима и необичним расама коња. Корпус је тада називан и „путујућим циркусом“.²⁸ Корпус касније ратује и у Румунији, августа 1916. године, и то у Трансилванији и на Карпатима. Јединица је провела и осам недеља код Вердена, претрпевши губитке од преко 60%. Корпус је поново дошао на Италијанско ратиште, овога пута на Сочи, 1917. године. Септембра 1918. године још једном је доспео у Србију, штитећи повлачење немачких и аустроугарских трупа.

Ко је напао Србију?

Међу српским војницима постојала је велика знатижеља да се сазна ко су људи који су сада напали Србију. Немачка војска још увек је била мистерија за Србе. Герхард Геземан, немачки слависта кога је рат затекао у Београду, одлучио се на повлачење заједно са српском владом и војском. У свом дневнику прибележио је разговор између српских војника о Немцима. Они који су већ срели Немце у борби одговарали су на питања других. Војнике је занимало „да ли Немци заиста имају шлемове као ватрогасци?“ Занимало их је и да ли је истина да су Баварци нешто слично Црногорцима.²⁹ О Немцима је писао и син чувеног српског писца Бранислава Нушића, Страхиња Нушић. Он се 1914. године пријавио као

добровољац у ђачку чету. Током првих дана октобра 1915. године сукобио се са немачким јединицама. Његов дневник (26. септембар/8. октобар 1915) је пренео нешто од утисака који су тада владали међу српским војницима: „Доживели смо историјску част да се први пут, откад као народ постојимо, сретнемо на бојишту са пруском војском која је, окићена победама, дошла са далеких фронтова. Сусрет је тај испао на штету Виљемове победоносне војске... Ови, што смо их срели, нису војска из немачких новинарских легенди, нису ни војска која је по Хинденбургу стекла маршалску палицу, а своје императору славу првога војника новог века. Ово су слаба и недорасла деца и изнурени кржљави људи. Куд је и камо Поћорекова војска била угледнија и поузданија. Побихемо их! Сусрет са њима донео нам је непоколебљиво поуздање, а то је поуздање већ половина наше победе!“³⁰

Који дан касније Нушић млађи рањен је борбама код Пожаревца. Преминуо је пар дана касније. Треба напоменути да је Немачка доживљавана по много чему као узор Краљевини Србији. У питању је читав низ области попут организовања школства, законодавства, као и војске. Српска *Ратна служба* била је у потпуности преузета из Немачке. Читаве српске генерације пре рата су образоване у Немачкој.³¹ Герхард Геземан је прибележио 1915. године да се војници под командом српског генерала Павла Јуришића Штурма, веома поносе његовим немачким пореклом.³² Извесна самозадовољност, због тога што се успешно сналази у

²⁸ Ibid, 31.

²⁹ Герхард Геземан, *Са српском војском кроз Албанију 1915-1916*, Српска књижевна задруга: Београд 1984, 59.

³⁰ Коста Димитријевић, „Нушић у Првом светском рату“, *НИН*, 710, 16. август 1964, 12.

³¹ Момчило Т. Selesković, *Srbija u nemačkom javnom mnjenju 1914-1918*, Izdavačko preduzeće Rad: Београд 1996; *Срби о Немцима*, приредили Милорад Софронијевић, Миодраг Максимовић, DBR International Publishing: Београд 1996; Далибор Денда, *Шлем и шајкача. Војни фактор и југословенско-немачки односи (1918-1941)*, Матица српска: Нови Сад, 2019.

³² Герхард Геземан, 195; Павле Јуришић Штурм рођен је у Герлицу у Прусској 1848. године У српску војску ступио је 1876. године. Генерал од 1912. године. Више у: Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Institut za savremenu istoriju Srbije, Dobra Doo: Београд, 2004, 178.

борби са „чувеном немачком армијом“, огледа се и у сећањима команданта српског XIII пешадијског пука. Реч је о догађајима 12. октобра 1915. године. Српска војска је тада изгубила кључни вис у околини Београда, брдо Торлак.

„У 8 сати поче се дизати магла. Чим се ваздух очисти, стадоше нас Немци засипати ужасном ватром из топова. Нисмо до сада никад трпели такве. Нова тактика. Прво пронађоше наше батерије па их испреврташе као неку играчку. Кад са њима свршише окренуше се на пешадију у рововима. Ров по ров само се затрпава и губи као да није био. Сва утврђења формално растресоше као вуну. Страшно је било гледати. Цео овај вис гори као да се вулкан отворио. Кад би у један сат ево и њихове пешадије... Иду као на свадбу. Мисле све је код нас мртво. Боже, да сте били да их видите кад се отвори пешачка и митраљеска ватра! Артиљерија им ћути јер не зна шта се овамо дешава... Запамтиће нас добро. Запамтиће мајци. Али и ми скупо платисмо... Скупо...“³³

Српски извори често помињу и сусрете са првим немачким заробљеницима. У Београду су са великим интересовањем дочекани заробљеници из првог таласа који се искрцао код Београда. У зору 7. октобра, са Мале Аде Циганлије стигли су заробљеници из 102, 104. и 108. пука.³⁴ Српски војници коментарисали су њихов изглед. О Аустријанцима и Бугарима знало се готово све. Ово су сад били сасвим непознати људи.

Како су борбе у Србији одмицале, рат није исцрпљивао само српску војску. Потера и покушај да се српске јединице опколе битно су смањили и моћ немачке армије. Две месеца операција на тешком земљишту у јесен, учинили су своје. Вреди и овде цитирати познати али изузетно сликовит опис 24 пруског пешадијског пука. Ова јединица је сматрана елитом, али после два месеца операција у Србији утисак је био

следећи: „Командант 1. батаљона морао је буквално жицом да причврсти ђонове на својим чизмама да их не би изгубио. Војници су били боси и поцепаних одела. Подофицири се уопште нису могли познати, јер се нису разликовали од војника, а да не говоримо о изгледу обичних војника. Уместо из комора, трупе су се снабдевале пљачком. Кокошије ноге вириле су испод поклопаца војничких ранчева, тако да је пруска пешадија личила на банде војводе Мансфидла из Тридесетогодишњег рата“.³⁵

Поред помена српског фронта у званичним операцијским историјама, немачки војници су и сами остављали своје утиске о Србији. Објављена је неколицина дневника и сећања. Нешто је преведено и на српски језик.³⁶ Из ових записа, који на моменте подсећају на путописе, примећујемо да се рат показао и као својеврсна прилика за културни трансфер.³⁷ Војници су, макар и нехотице, учили о земљи у коју су дошли или о народу против чије војске су се борили. Професор Андреј Митровић назвао је то „виђење другог створено историјом“.³⁸ Војници, пре свега официри, ступају у разговоре са српском елитом која је неретко знала немачки. Жена српског пуковника, Наталија Аранђеловић остала је сама са децом у Ћуприји. Њен муж је одступио на југ. Она је сведочила

³³ Драг. М. Стој. „Исповест једног војног судца“, *Политика*, 2. 01. 1920, 1.

³⁴ Милан Ј. Радојевић, „Борба на Ади Циганлији октобра 1915. године“, у *Агонија Београда у Светском рату*, Београд 1931, 89, 91.

³⁵ Петар Опачић, *Војвода Живојин Мишић*, Београд 2008, 261.

³⁶ Reich, Albert. *Mit meinem Corps durch Serbien: Ein Kriegstage- und Skizzenbuch mit hundertsechs Bildern*, München, Berlin: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 1916. Алберт Рајх, „Са својим корпусом кроз Србију“, превео Бранимир Живојиновић, *Кад су војске пролазиле. Ратни дневници*, приредио Драгутин Паунић, Библиотека «Милутин Срећковић: Смедеревска Паланка 2014, 304-330; Otto von Moser, *Tagebuch eines Generals im Ersten Weltkrieg. Feldzüge in Polen, Russland, Litauen, Serbien 1914-1918*, Diplomica Verlag: Hamburg 2018. Александра Попин, „Са својим корпусом кроз Србију“ Алберта Рајха“ у *Први светски рат и српска књижевност*, Међународни славистички центар: Београд 2015, 235-241.

³⁷ *Race, Empire and First World War Writing*, ed. Santanu Das, Cambridge University Press: Cambridge 2011.

³⁸ Андреј Митровић, *Једно виђење другог створено историјом*, у *Срби о Немцима*, приредили Милорад Софронијевић, Миодраг Максимовић, DBR International Publishing: Београд 1996, 7.

о уласку Немаца у Ћуприју, октобра 1915. године: „Каква велика разлика између нашег војника и њиховог. Њихов је растом мали, ћосав, као ба-лавац, ал’ је сваки лепо одевен. Обућа чврста и јака, сваки има пушку, штап, шињел, торбу, чашу за воду, ћебе, шаторско крило, а наш спрам њега изгледа јадан и бедан, само што је већи растом“.³⁹

Из српских извора види се да и међу сељачким становништвом, свако ко је знао макар и мало немачки из Аустроугарске, учествовао је у трампи или трговини. Сељаци су коментарисали униформе суре боје, и необичне шапке без штита, као и чувени „шлем на шиљак“.⁴⁰ Војнике су звали и „бели људи са цуцама“⁴¹: „Мама са официрима лепо разговара. Веома мрзе Русе, а нису ни спрам Аустрије добро расположени, зато што они морају да сврше њен задатак. Овај официр од аутомобила вели да је Србија дивна и богата земља, но да нам је сељак лењ! Мама му на то рече да треба да има на уму да наш сељак већ 4 године ратује. То нам признаје. Вели да ће са Србијом мир бити закључен за 10-15 дана“.⁴²

У кућу Наталије Аранђеловић немачки официри редовно долазе у посету. Причају о својим кућама у Немачкој, о породицама које им недостају. Говори се и о рату. Немци се јако повољно изјашњавају о храбрости српске војске. Српски политичар, Божа С. Николајевић, и сам немачки ђак, такође је врло повољно говорио о понашању немачких војника. Видео их је као „победнике који не губе душу у победи“.⁴³ Приметио је да Немци који су пролазили кроз његово Мало Црниће више нису били непријатељи⁴⁴: „Могу слободно рећи, да се, за време трогодишње окупације Србије, између нашега народа и Немаца, развио чак изванредан

однос пријатељства. Већ према Бугарима није тога било. Наравно да су и Немци са своје стране томе врло много допринели“.⁴⁵

Овако пријатељски описи Божицара Николајевића изазвали су својеврстан скандал у Србији после рата. Наиме, француски посланик у Београду упутио је 1923. године протест југословенским властима поводом Николајевићеве књиге. Посланик је указивао на чињеницу да се немачка војска понашала много горе у Француској него у Србији током 1915–1918.⁴⁶

Однос Србије и Немачке 1914–1918. свакако је био пун противречности. Упркос подношљивом, чак и пријатељском опхођењу током окупације, анимозитет су изазивале успомене на дивљачке борбе из октобра 1915. године, нарочито немачко систематско бомбардовање Београда и Смедерева. То се показало и 1918. године када је немачки фелдмаршал фон Макензен пролазио кроз Србију као заробљеник. Наиме, он је заробљен приликом напуштања Румуније. Постојао је страх да ће фон Макензен завршити у рукама мађарских револуционара, па су француске власти тражиле да се он преда Србима који би га пребацили до Солуна. Заробљенику је враћено оружје и третиран је са највећим поштовањем. Сведочанство о његовом поновном путу кроз Србију оставио је бродарски капетан који га је превезао Дунавом до Смедерева: „Видети из близа тако чувеног војника, моћи га поздравити, чути му глас, говорити с њиме, примити га на свој брод, на цео дан и, у неку руку под своју заштиту, зацело не би био обичан догађај ни за много значајнијег човека од једног бродарског капетана са Дунава и Саве“.⁴⁷ Међутим, по пристајању брода у Смедерево, локално становништво, када је

³⁹ *Дневник Наталије Аранђеловић 1915-1918*, приредили Јелена Митровић Коцев, Марко Перић, Слободан Мандић, Београд: Историјски архив Београда, 2018, 10.

⁴⁰ Божа С. Николајевић, *Под Немцима*, Просвета: Београд 1923, 7.

⁴¹ *Ibid*, 14.

⁴² *Ibid*, 12.

⁴³ *Ibid*, 14.

⁴⁴ *Ibid*, 9.

⁴⁵ *Ibid*.

⁴⁶ Никола Марковић, *Слика Немачке и Немаца у Србији 1914-1918*, Прометеј: Нови Сад, РТС: Београд, 2017, 304.

⁴⁷ Младен Ст. Ђуричић, „Један дан са маршалом Макензеном“, *Ратнички гласник*, 6, X, 1927, 388.

чуло ко је на броду, пожелело је да линчује онога ко је разарао град 1915. године. Коначно, на Мировној конференцији у Паризу, криминолог Рудолф Арчибалд Рајс, заступајући српске захтеве, означио је фон Макензена и фон Галвица као ратне злочинце.⁴⁸

Фотографија и рат

Немачки албум са 186 фотографија на изврстан начин показује могућности фотографија за бележење историје и њено даље преношење. Фотографија улази у ратове 20. века као већ прихваћени медиј, са сопственим правима. Она је виђена као визуелни извор о догађајима који су се заиста догодили. То је био један исечак времена који је самостално пренио поруку публици, без помоћи других комуникацијских система.⁴⁹ Како је приметила историчарка фотографије Миланка Тодић, жанр документарне фотографије пружао је могућност да се ствари представе онаквима какве јесу.⁵⁰ Ово је од посебне важности за историчаре. Наравно, могућности за манипулацију су веома велике, те је кључно питање шта је аутор изабрао да слика, а шта не.

Аутор овог албума најалост остаје непознат. Ипак, колега Имануел Фогт, специјалиста за Алпски корпус, верује да је снимке направио неко од официра из телефонског одељења Корпуса. Управо се припадници ове јединице налазе на неколико снимака. Чини се да је аутор правио интерни фотографски дневник о кретању немачке војске. Његов приказ рата је ублажен и више путописан него ратнички. Без обзира на то, овај фотограф је снимео много тога важног за дубље разумевање 1915. године и живота у Србији. На једном од снимака се налази и војни

сликар, Алберт Рајх. У питању је позната личност, чувени немачки илустратор, али и близак сарадник Адолфа Хитлера. Могуће је да је фотограф био неко близак Алберту Рајху, и неко ко је такође био задужен за ратно сликарство.

Делови Алпског корпуса прошли су кроз Београд, али тек 20 дана после борби у граду. Видимо да су већ постављене скеле поред урушених зграда. Трагови београдских борби „за сваку циглу“ привукли су пажњу немачког фотографа. Међутим, иако су снимљене две недеље након борби, ове фотографије пружају додатне детаље за разумевање догађаја од 5–7. октобра 1915. у Београду. Сликање старих тврђава представља већ утврђени део жанра тога времена. Ипак, сада је било другачије јер је тврђава била поприште борби 1915. године. Аутор је сликао и град ван централног језгра. Поред фотографија остављене су ауторове оригиналне пропратне легенде. Приређивачи су желели да на овај начин очувају аутентичност албума.

У кадру су се пре свега нашле препреке које је требало прећи да би се напредовало дубље у Србију. Фокус тако није био на свакодневним борбама са српском војском већ на проблемима који прате кретање по брдском и планинском терену, у касну јесен. Тако видимо слике мостова које је српска војска дизала у ваздух иза себе. Фотограф је избегавао реализам бојишта. Одлучио се за снимке оштећених зграда или убијених животиња. Нема фотографија страдалих људи. Постоји неколико снимака немачких и српских гробова, али и тада то је један умирен приказ рата, више сентименталан него узнемирујући. Велики нагласак овог албума је на логистици, на снабдевању, преласку речних препрека и кретању завејаним стазама.

На моменте ту су елементи фотографске репортаже, где је више снимака посвећено једном догађају. Такав је случај са парадом и доделом одликовања Алпском корпусу у Врању. Често се на снимцима налазе српски цивили, сликани у амбијенту у коме се налазе. Приказани су љу-

⁴⁸ Никола Марковић, 304.

⁴⁹ Миланка Тодић, *Историја српске фотографије 1839-1940*, Просвета; Музеј примењене уметности: Београд 2010, 24.

⁵⁰ Ibid.

ди одређеног социјалног статуса. Фотографија се овде показује као документ социјалних прилика. То су жанр-сцене попут живота на пијаци или прања веша. Улога жене у Србији и на Балкану уопште, веома се снажно поставља на овим снимцима. Немачки аутор фотографисао је српско венчање, али и српске погребне обичаје. Видимо и сложени однос домаћег становништва и окупационе војске. Ово је јако важно, имајући у виду да су српски фотографи тога времена махом обузети снимањем српске војске. Цивилно становништво се снима само уколико је у питању помоћ ратним напорима или је реч о жртвама ратних злочина.

Фотограф је очигледно у више наврата долазио у додир са локалним становништвом. Ненаоружани немачки војници усликани су поред српских сељака. Додир са локалним становништвом изгледа да је подразумевао и посебно занимање за Роме чија се насеља налазе на неколико фотографија. Овај албум се због тога још више истиче, пружајући неке додатне информације о овој заједници која је ретко видљива у историјским изворима. Посебну целину чине снимци муслиманског становништва у Србији. Видимо турско становништво у Врању, али и Албанце у Македонији. Како је Корпус прошао кроз целу Србију у њеним тадашњим границама, многе фотографије имају вредност за историју архитектуре и урбанизма бројних српских, али и македонских градова. Снимци се упадљиво допуњују са немачким писаним изворима које су оставили војници, нарочито када је реч о дневнику Алберта Рајха. Немцима су занимљиве српске сеоске куће, њихова унутрашњост. Велика је заинтересованост за остатке османске архитектуре или делове сеоске ношње. Јасан је извештај колонијални поглед, Србија као *Исток* или бар капија *Истока*.

Када је реч о снимцима немачких војника, на првим фотографијама видимо модерне и моторизоване трупе. Таквих средстава, како албум одмиче, све је мање. Поставља се питање од колике вредности су аутомобили и камиони били нпр. у Ибарској долини 1915. године. На фо-

тографијама се посебно истиче и неколико масовних сцена. Ове фотографије не говоре о борби већ пре свега о снабдевању, допремању џакова и сандука.

Град Врање је посебно заступљен на снимцима. Реч је о смотри Алпског корпуса одржаној у граду. На сликама се види неколико битних личности из штаба ове јединице. У самоувереној пози немачки војници очекују одликовања. У Врање је допутовао Велики војвода од Мекленбурга, у посету 14. резервном батаљону брдске пешадије, јединице која је била управо из Мекленбурга. Неки од људи на слици страдали су две године касније на Италијанском фронту, сведочећи о високој стопи смртности унутар ове јединице. Немци су се дивили и чувеном врањском Белом мосту. На другим снимцима се види и некадашња џамија у Лесковцу, улице Новог Пазара, детаљи из Крушевца итд.

Аутор је имао и извесне уметничке претензије, што се нарочито примећује на фотографијама из Македоније. То су панорамски снимци Штипа, Велеса и околине, снимљени са високо издигнуте тачке посматрања. Аутор је усмерио нашу пажњу и на портрете. У духу идеје да фотографија може „забележити човекову унутрашњост“ аутор је снимио читав низ особа.⁵¹ Избор кадра, њихова формална поза, стојећи став или снимање читаве фигуре, све то сведочи о визуелним конвенцијама тога времена. Сачувана лица ових појединаца који су били у сред рата, изабрана су можда због своје изражајности или их је можда аутор познавао. Ове фотографије индиректно постављају најкрупнија питања не само о појединцу и рату већ и о фотографији као исечку из прошлог времена.

Фотографија се често у историографији Првог светског рата користи као пука илустрација, често са нејасном или погрешном легендом. У већини случајева, занемарују се велике могућности које она пружа за најразноврсније анализе. Најшире посматрано, албум немачког Алпског

⁵¹ Ibid, 35.

корпуса приказује пре свега суштинску одлику рата, уништење и исцрпљивање. Видимо и до које мере је рат не само трансформисао улогу фотографије или скијања, пре рата две нове и веома популарне области људског занимања и деловања, већ и односе између два народа који су живели далеко један од другог. Управо, фотографије показују контакт немачке војске са српским становништвом као једну ратну нуспојаву.

Ове фотографије представљају још један делић који помаже бољем разумевању 1915. године и места Србије у Првом светском рату. Објављивањем, албум је сада доступан широј публици која му може обазриво поклонити поверење и тако надоградити постојеће знање о Првом светском рату.